

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงบรรยายเป็นส่วนใหญ่ โดยมุ่งเน้นการเก็บข้อมูลเชิง

คุณภาพ

3.1 การเลือกกรณีศึกษา และพื้นที่ทำการศึกษา

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เพื่อเป็นการรักษามารยาท อีกทั้งเพื่อไม่ให้ผลการศึกษามีผลกระทบต่อหมู่บ้านและบุคคลที่เกี่ยวข้องไปในทางที่เสียหาย ผู้วิจัยจึงได้สมมติชื่อหมู่บ้านและบุคคลดังกล่าวไว้ในการศึกษา เพราะมีข้อมูลส่วนตัวของหมอพื้นบ้านที่ศึกษารายละเอียด ซึ่งอาจจะทำให้ผู้ให้สัมภาษณ์ไม่สบายใจต่อการเผยแพร่ก็ได้ ผู้วิจัยได้เลือกหมอพื้นบ้านคนหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า หมอลำผีฟ้า ที่อาศัยอยู่หมู่บ้านแห่งหนึ่งในอำเภอเวียงน้อย จังหวัดขอนแก่น และสาเหตุที่เลือกหมอลำผีฟ้าที่ชื่อ นางโน้ (ชื่อสมมติ) มาจากความ มีชื่อเสียงของนางโน้ในการเป็นหมอลำผีฟ้า ดังนั้นจึงตัดสินใจเลือกบ้านหนองใหญ่ (ชื่อสมมติ) ต.บ้านเหลียง อ.เวียงน้อย จ.ขอนแก่น ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่นางโน้อาศัยอยู่ปัจจุบัน เป็นพื้นที่ทำการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้

3.2 วิธีการศึกษา

วิธีการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ได้แก่

3.2.1 การค้นคว้าข้อมูลมือสอง เช่น หนังสือ รายงานวิจัย วิทยานิพนธ์ และเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยค้นคว้าจากห้องสมุดต่าง ๆ ตามสถาบันการศึกษา

3.2.2 วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ เทคนิคที่ใช้ในวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ได้แก่

(1) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-Depth Interview) ตามแนวทาง

การสัมภาษณ์ (Interview Guideline) โดยสัมภาษณ์ผู้รู้ในเรื่องต่าง ๆ เช่น พิธีกรรมรักษาพยาบาลของหมอตำผีฟ้า ประวัติความเป็นมาของนางโน ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับสาเหตุที่ทำให้โรคภัยไข้เจ็บ การตัดสินใจในการเลือกวิธีการรักษาพยาบาล ข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้าน

(2) การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation)

โดยการเก็บข้อมูลพฤติกรรมของคนและหมอที่ร่วมพิธีกรรมรักษาพยาบาล และพฤติกรรมประจำวันของหมอ โดยเข้าไปพักอาศัยอยู่ที่บ้านของหมอตำผีฟ้า

3.2.3 วิธีการศึกษาเชิงปริมาณ เป็นการสร้างแบบสอบถาม และใช้ถามผู้รับผิดชอบทางสุขภาพอนามัยของครอบครัว มักจะเป็นผู้หญิงที่เป็นแม่บ้านของครอบครัวนั้น ในบางกรณีที่ไม่ได้พบผู้หญิง ได้ถามผู้ที่อยู่บ้านแทน

ในการศึกษาค้นคว้านี้ หัวข้อที่ศึกษาแบ่งได้เป็น 4 หัวข้อ แต่ละหัวข้อได้ใช้วิธีการศึกษาดังนี้ (ดูตารางที่ 2)

(1) ข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้าน ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก โดยเลือกผู้รู้ เช่น ผู้เฒ่า ผู้อาวุโส ผู้ใหญ่บ้าน ฯลฯ เป็นผู้ให้ข้อมูลในเรื่องประวัติของหมู่บ้าน ข้อมูลทางสังคม-วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการปกครองการเมือง ข้อมูลทางชีวภาพ ภูมิอากาศ และข้อมูลทางสาธารณสุข

(2) ประวัติชีวิตของนางโน ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก โดยสัมภาษณ์นางโนและญาติพี่น้องของนางโน ส่วนข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับนางโนในฐานะที่เป็นหมอตำผีฟ้า นั้น ได้สัมภาษณ์นางโน ญาติพี่น้องของนางโน ลูกศิษย์ และบริวาร (ของรักษาขึ้นอยู่กับนางโน) เพื่อจะศึกษาประวัติชีวิตของนางโน โดยเฉพาะสาเหตุที่ทำให้นางโนเป็นหมอตำผีฟ้า ข้อห้ามกฎระเบียบในชีวิตประจำวันของนางโนในฐานะที่เป็นหมอตำผีฟ้า ความคิด และความเชื่อ ที่เกี่ยวข้องกับสาเหตุของโรคและการรักษาพยาบาล

(3) พิธีกรรมการรักษาพยาบาล ใช้วิธีการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก โดยสัมภาษณ์คนที่ร่วมพิธีกรรมการรักษาพยาบาลของนางโน คือนางโน คนไข้ ญาติพี่น้องของคนไข้ สำหรับการปฏิสัมพันธ์ในพิธีกรรมนั้น ใช้การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม เพื่อที่จะศึกษาการวินิจฉัยสาเหตุโรค การรักษาโรค พิธีกรรม อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในพิธีกรรม รวมถึงบรรยากาศในการเตรียมประกอบพิธีกรรม

(4) การตัดสินใจการเลือกวิธีการรักษาพยาบาลของชาวบ้าน ใช้แบบสอบถามและกลุ่มตัวอย่างคือชาวบ้านหนองใหญ่ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่นางโนอาศัยอยู่ โดยถามผู้หญิง ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบทางสุขภาพอนามัยของครอบครัวเกี่ยวกับ เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ ของสมาชิกในครอบครัว รายได้ การถือครองที่ดิน ความเข้าใจเกี่ยวข้องกับสาเหตุของโรค ประเภทของโรคที่เคยเจ็บป่วย แหล่งที่เลือกรักษา และเหตุผลในการเลือก ความคิดเห็นต่อการรักษาพยาบาลของหมอตำผีฟ้า เพราะผู้หญิงที่เป็นแม่หรือยายในครอบครัวเป็นผู้ดูแลสุขภาพอนามัยของครอบครัว ในขณะเดียวกัน ผู้หญิงรับผิดชอบเรื่องของการรักษาของครอบครัวซึ่งเป็นแหล่งให้บริการรักษาพยาบาลที่สำคัญแห่งหนึ่งในการศึกษาครั้งนี้

ตารางที่ 2 ตัวอย่างที่เลือกสัมภาษณ์และวิธีการศึกษา

ข้อมูล	ผู้รู้	จำนวน (ราย)	วิธีการศึกษา
ทั่วไปของหมู่บ้าน	ผู้ใหญ่บ้าน, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน, อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน, ผู้เฒ่า	5	การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก
ชีวประวัติของนางโนในฐานะเป็นหมอ	โน,ญาติพี่น้องของโน	7	การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก
ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับสาเหตุที่ทำให้โรคภัยไข้เจ็บของนางโนและบริวาร	โน,ญาติพี่น้องของโน ลูกศิษย์,บริวาร	10 20	การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก
พิธีกรรมการรักษา	โน,คนไข้,ครอบครัวของคนไข้	16	การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

ตารางที่ 2 ตัวอย่างที่เลือกสัมภาษณ์และวิธีการศึกษา (ต่อ)

ข้อมูล	ผู้รู้	จำนวน (ราย)	วิธีการศึกษา
การตัดสินใจในการเลือก วิธีการรักษาพยาบาลของ หมอลำผีฟ้า	ชาวบ้านหนองใหญ่	66*	การใช้แบบสอบถาม

หมายเหตุ * ครอบครัวที่มีทะเบียนบ้านในหมู่บ้านหนองใหญ่มี 70 ครอบครัว แต่เนื่องจากช่วงเวลาที่ทำการศึกษารั้งนี้ เป็นฤดูแล้ง บางครอบครัวจึงอพยพแรงงานไปทำงานที่ต่างจังหวัดชั่วคราว ทำให้สามารถสัมภาษณ์ได้เพียง 66 ครอบครัวเท่านั้น

3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษารั้งนี้ แบ่งได้เป็น 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่เลือกตัวอย่าง ขั้นตอน que เริ่มอยู่ในหมู่บ้าน และขั้นตอนที่เก็บข้อมูล

(1) ขั้นตอน que เลือกตัวอย่าง - ผู้วิจัยเริ่มแสวงหาตัวอย่างของหมอพื้นบ้านตั้งแต่ พ.ศ.2536 โดยถามเพื่อนที่ทำงานการพัฒนาชนบท หรือนักศึกษาที่ เคยเก็บข้อมูลในชนบท เมื่อได้ยินว่าหมอพื้นบ้านคนใดเก่งในการรักษาพยาบาล ผู้วิจัยได้ไปเยี่ยมหมอคนนั้นเพื่อพิจารณาเลือกเป็นกรณีศึกษา แต่หมอพื้นบ้านที่ เคยพบมักจะรักษาได้แต่ญาติพี่น้องของตน หรือคนในหมู่บ้านเดียวกันเท่านั้น และไม่ได้รักษาพยาบาลทุกวัน ผู้วิจัยจึงต้องแสวงหาหมอพื้นบ้านต่อจนถึงพฤษภาคม พ.ศ.2536 จึงทราบจากนักพัฒนาที่ทำงานที่อำเภอเวียงน้อย ว่ามีหมอลำผีฟ้าคนหนึ่งอยู่ในอำเภอและรักษาพยาบาลผู้ป่วยเก่ง ทำพิธีกรรมรักษาพยาบาลเกือบทุกวัน หมู่บ้านที่หมอลำผีฟ้าอาศัยอยู่ไม่ใช่เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ เพราะฉะนั้นผู้วิจัยได้ไปเยี่ยมหมอลำผีฟ้ารายนี้ โดยให้ชาวบ้านที่ เคยมาอบรมที่องค์การพัฒนาเอกชน ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของผีฟ้า พาผู้วิจัยไปหาหมอรายนี หลังจากนั้นผู้วิจัยได้ขอพักที่บ้านหมอรายนี เพื่อที่จะสังเกตพิธีกรรมรักษา

พยาบาล และพิธีการลงช่วง ผู้วิจัยได้พบลูกศิษย์ ของหมอลำสีฟ้ารายนี้จำนวนมาก จึงตัดสินใจเลือกหมอรายนี้นี้เป็นกรณีศึกษาครั้งนี้ คือนางโน

สำหรับการแนะนำตัวเองนั้น เมื่อเข้าไปพบนางโนครั้งแรก ผู้วิจัยแนะนำตัวเองว่าเป็นนักศึกษาคนหนึ่งที่อยากศึกษาเรื่องประเพณีโบราณเช่นการรักษาพยาบาล เพื่อที่จะเขียนรายงานให้คนรุ่นที่ทราบว่า คนอีสานยังมีประเพณีที่ดีงาม ตอนแรก ๆ นางโนและครอบครัวของนางโนต้อนรับผู้วิจัยเป็นแขกพิเศษคนหนึ่ง เพราะคนรุ่นไม่เคยมาหมู่บ้านนี้มาก่อน ครอบครัวของนางโนก็เคยรับแขกเช่นลูกศิษย์ของนางโนเป็นจำนวนมากอยู่แล้ว จึงเคยชินที่จะอยู่กับคนแปลกหน้าในบ้านเดียวกัน

ช่วงนี้ ผู้วิจัยไม่ได้อยู่ในหมู่บ้านเป็นช่วงเวลานาน แต่เป็นลักษณะเข้าไปเยี่ยมเป็นระยะ ๆ และช่วงนี้ไม่ได้เน้นที่จะเก็บข้อมูลอย่างเอาใจจริงเอาใจ ผู้วิจัยพยายามสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้านคนอื่น ๆ โดยแนะนำตัวเองในลักษณะดังกล่าวข้างต้น และพยายามเขียนแผนที่ของหมู่บ้านเพื่อที่จะได้รู้จักชาวบ้านทั้งหมด

(2) ขั้นตอนที่เริ่มอยู่ในหมู่บ้าน ผู้วิจัยได้เข้าไปอาศัยในหมู่บ้านตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ.2537 ตลอดจนถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2537 รวมระยะเวลา 5 เดือน

- การใช้ชีวิตในหมู่บ้าน ผู้วิจัยได้พักที่บ้านนางโนช่วงแรก แต่เนื่องจากบ้านนางโนมีคนเข้าออกจำนวนมาก และไม่มีห้องที่มีประตู อีกทั้งผู้วิจัยเป็นผู้หญิงที่ยังไม่แต่งงาน ครอบครัวของนางโนจึงให้ผู้วิจัยพักกับหลานสาวของนางโน ซึ่งปลูกบ้านในคุ่มเดียวกัน และกินข้าวรวมกันที่บ้านนางโนทุกวัน ส่วนอาหารการกินไม่มีปัญหาสำหรับผู้วิจัย เนื่องจากสามารถรับประทานอาหารพื้นบ้านได้ ในบางครั้งผู้วิจัยซื้อข้าวจากตลาดมาเสริมบ้าง เนื่องจากครอบครัวนางโนและนางโนไม่ยอมรับค่าอาหารหรือค่าพักจากผู้วิจัย แต่อย่างไรก็ตามผู้วิจัยรับประทานอาหารพื้นบ้านเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งทำให้ครอบครัวนางโนและชาวบ้านยอมรับผู้วิจัยมากขึ้น

- ภาษา ภาษาพื้นบ้านหรือภาษาอีสานเป็นปัญหาใหญ่สำหรับผู้วิจัย เมื่อนางโนพูดแล้วผู้วิจัยไม่เข้าใจ นางโนจะไม่ตอบอีกครั้ง โดยเฉพาะผู้วิจัยอยากได้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน ทำให้ผู้วิจัยมีปัญหากับการเก็บข้อมูล ฉะนั้นผู้วิจัยจึงจ้างนักศึกษาปริญญาตรีที่พูดภาษาถิ่นได้เป็นผู้ช่วยนักวิจัย ในระยะเวลาเดือนมีนาคมถึงพฤษภาคม พ.ศ.2537 หลังจากนั้นปัญหาภาษาลดน้อยลง

นอกจากนี้ผู้ช่วยนักวิจัยได้ทำหน้าที่เป็นเพื่อนร่วมเดินทางไปในที่ต่าง ๆ ด้วย กล่าวคือครอบครัวของนางโนและนางโนเป็นห่วงผู้วิจัย เมื่อผู้วิจัยไปไหนคนเดียวหรือไปกับนางโน เพื่อสังเกตพิธีกรรมรักษาที่หมู่บ้านอื่น แต่ละคนอ้างเหตุผลว่าผู้วิจัยยังเป็นสาว ไม่ควรจะเดินทางไปไกล ๆ หลังมีผู้ช่วยวิจัยเดินทางเป็นเพื่อนและมีรถมอเตอร์ไซด์แล้ว การเดินทางเก็บข้อมูลจึงสะดวกขึ้น

(3) ขั้นตอนที่เก็บข้อมูล หลังจากรู้จักกับชาวบ้านในหมู่บ้านแล้ว ได้เริ่มเก็บข้อมูล โดยไปชั้นแบบสอบถาม หลังจากนั้นได้สัมภาษณ์ผู้รู้ในเรื่องต่าง ๆ แต่เนื่องจากหมอกคนอื่นในกลุ่มเดียวกัน และญาติพี่น้องของนางโนอยู่หมู่บ้านอื่น ผู้วิจัยจึงต้องไปหมู่บ้านหลายแห่ง นอกจากนี้นางโนทำพิธีกรรมรักษาพยาบาลที่บ้านผู้ช่วย ผู้วิจัยก็ต้องติดตามนางโนไปหลายแห่ง แต่ผู้วิจัยสามารถติดตามไปหมู่บ้านผู้ช่วยในอำเภอเดียวกันเท่านั้น เมื่อนางโนไปรักษานอกอำเภอหรือต่างจังหวัด ผู้วิจัยไม่สามารถขับรถติดตามได้

ปัญหาในการเก็บข้อมูล - ปัญหาที่สำคัญประการแรกคือช่วงหลัง ๆ นางโนไม่ยอมให้ผู้วิจัยไปสังเกตพิธีกรรมโดยตรง โดยอ้างว่าผู้วิจัยยังเป็นสาว แต่ความเป็นจริง เมื่อผู้วิจัยซึ่งเป็นคนญี่ปุ่นเข้าไปหมู่บ้านที่ไม่เคยไป ทุกคนสนใจผู้วิจัยมาก เพราะมีชาวบ้านหลายคนไปทำงานที่ประเทศญี่ปุ่น ความเอาใจใส่ที่นางโนได้รับน้อยลง ทำให้นางโนไม่พอใจ ซึ่งผู้วิจัยจึงเลือกไปเฉพาะพิธีกรรมที่น่าสนใจเท่านั้น ปัญหาที่สำคัญประการที่สองคือ มีข้อจำกัดเรื่องเวลาในการสัมภาษณ์ กล่าวคือชาวบ้านอยากสัมภาษณ์ผู้วิจัยในเรื่องประเทศญี่ปุ่นมาก จนทำให้ผู้วิจัยมีเวลาสัมภาษณ์ชาวบ้านน้อยลง ในส่วนนี้ผู้วิจัยก็ช่วยให้ข้อมูลแทนผู้วิจัยด้วย คล้ายเป็นประชาสัมพันธ์ของผู้วิจัยเอง นอกจากนี้การสัมภาษณ์ผู้ช่วยและครอบครัวของผู้ช่วย มีเวลาจำกัดมากเพราะแต่ละคนสนใจแต่ว่านางโนวินิจฉัยโรคว่าอย่างไร ผู้ช่วยจะหายหรือไม่ ฉะนั้นผู้วิจัยต้องกลับไปสัมภาษณ์เพิ่มเติมอีกเพื่อให้ข้อมูลสมบูรณ์ขึ้น แต่บางครั้งครอบครัวอยู่ไกลหรือเดินทางลำบาก ไม่สามารถตามไปสัมภาษณ์เพิ่มเติมได้

การยอมรับของกลุ่มลูกศิษย์ - ผู้วิจัยได้เข้าร่วมพิธีการลงช่วงและพิธีกรรมรักษาพยาบาลหลายครั้ง และได้เรียนรู้วิธีการเตรียมอุปกรณ์พิธีกรรม ในพิธีกรรมผู้วิจัยก็ปฏิบัติตามเป็นลูกศิษย์ผู้ฝึกคนหนึ่ง โดยช่วยเตรียมพิธีกรรม ฉะนั้นกลุ่มลูกศิษย์ยอมรับผู้วิจัยอย่างดี และยินดีที่จะช่วยสอนวิธีการเตรียมพิธีกรรมให้

การยอมรับของนางโนและครอบครัวของนางโน - ผู้วิจัยได้อาศัยอยู่บ้านหลานนางโน

ได้ช่วยทำกับข้าว เก็บผักเก็บเห็ดและหาปลา ทุกคนในคุ้มเดียวกันยอมรับผู้วิจัยเป็นลูกหรือหลาน ทำให้ผู้วิจัยรู้สึกอบอุ่น

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

สำหรับข้อมูลที่เก็บมาจากวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสังเกตแล้ว จะทำการตรวจสอบความสมบูรณ์ทุกวัน เมื่อได้ทราบว่าข้อมูลบางส่วนขาด ผู้วิจัยจะสัมภาษณ์ผู้รู้เพิ่มเติม ส่วนในกรณีที่ข้อมูลมีความขัดแย้งกัน ผู้วิจัยจะสัมภาษณ์ผู้รู้รายใหม่อีก เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล เช่น ข้อมูลส่วนตัวของนางโน้ จะสัมภาษณ์นางโน้ และลูกสาว หรือบริวารที่สนิทกัน เพราะผู้สูงอายุ มักลืมว่าเรื่องที่กล่าวถึงเกิดขึ้นมานานเท่าไร เมื่อถามคำถามเดียวกันกับผู้ให้สัมภาษณ์มากกว่า 3 คน และทุกคนให้คำตอบตรงกัน ถือว่าข้อมูลที่ได้น่าเชื่อถือ ยกตัวอย่างเช่น นางโน้บอกว่าได้เป็นหมอเมื่ออายุ 45 ปี แต่ไม่ได้อธิบายให้ว่าการเป็นหมอได้มาจากวิธีใด เมื่อถามลูกหลานนางโน้ ว่านางโน้ได้เป็นหมอเมื่อไร ลูกสาวตอบว่าปีที่ครูบาอาจารย์อพยพไปอยู่อุดร อาจารย์ตั้งชัน 5 ไว่ก่อน แล้วปีต่อมายกฮ่านให้ คิดว่า 30 ปีที่แล้ว เมื่อถามลูกชายนางโน้ แล้วได้คำตอบว่านางโน้ได้เป็นหมอ พ.ศ. 2505 คือ เมื่ออายุได้ 50 ปี ลูกชายนางโน้เคยเขียนประวัติของหมู่บ้านด้วยตัวเอง และเป็นคนที่ชอบบันทึกและเขียน คำตอบของลูกชายในเรื่องปีที่นางโน้ได้เป็นหมอ (คือได้ฮ่าน) ชัดเจนมากที่สุด และน่าเชื่อถือมากกว่านางโน้เอง เนื่องจากผู้หญิงอายุไม่ชอบอธิบายเรื่องส่วนตัวให้กับผู้อื่น

หลังจากการตรวจสอบข้อมูลแล้ว วิเคราะห์ข้อมูลโดยเปรียบเทียบกับข้อมูลส่วนอื่นทุกวัน แยกข้อมูลและจัดหมวดหมู่ข้อมูลเปรียบเทียบข้อมูลภายในหมวดหมู่เพื่อหาความเหมือนและความแตกต่างกันภายในข้อมูลหมวดหมู่เดียวกัน และหาสาเหตุของความเหมือนและความแตกต่างกัน แล้วจึงวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างหมวดหมู่ข้อมูล และหาความสัมพันธ์ทั้งระบบตามกรอบแนวคิด แล้วในที่สุด จะได้ภาพสรุป

ส่วนข้อมูลที่เก็บมาจากแบบสอบถาม จะนำมาตรวจสอบความสมบูรณ์ทุกชุด จากนั้นจะนำมาหาคำร้อยละเพื่ออธิบายข้อมูล